

Росоха Володимир Васильович
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»
Кривун Михайло Вікторович
Національний університет харчових технологій

ГОСПОДАРСЬКИЙ МЕХАНІЗМ У НАУКОВОМУ ДОРОБКУ ТЕОРЕТИЧНИХ ПОЛОЖЕНЬ

Обґрунтовано системну сутність господарського механізму, що включає організаційну та економічну підсистеми. Запропоновано концептуальну модель господарського механізму. Окреслено зміст організаційної та економічної компонент, які набувають ознак організаційного та економічного механізмів. Ключові слова: механізм, господарський механізм, модель господарський механізм.

Діалектичний метод пізнання процесів функціонування виробничих систем дає змогу виявити в них глибинні внутрішні суперечності, що виступають джерелом їх розвитку. Ці суперечності проявляються у взаємодії протилежних начал – об'єктивного і суб'єктивного. Об'єктивність виробничих систем окреслюється економічними законами, які водночас є проявом дії людей – суб'єктів економіки. В цьому сенсі виробничі системи подібні механічним: кожний механізм створений і діє згідно об'єктивних законів механіки і як творіння людини може бути більшою чи меншою мірою належним і досконалим. Водночас будь-який механізм являє собою сукупність взаємозалежних і взаємодіючих елементів, частин (агрегатів) при наявності, з одного боку, внутрішньої упорядкованості й узгодженості між ними, а з іншого – диференціації й відносної автономії. Виробнича система також являє собою своєрідний «механізм» з певним ступенем своєї досконалості, спрямованої на розв'язання своїх глибинних суперечностей.

Використання поняття «механізм» започаткували засновники філософської течії механіцизму, прихильники якої спиралися на виключно раціональні закони побудови Всесвіту, дотримувалася механістичної концепції світу й об'єдналися у філософську наукову школу під назвою «механізм». Пізніше це поняття почали використовувати і в природничих науках.

Для економічної системи термін «механізм» вперше використав К. Маркс у першому томі «Капіталу». Це поняття він застосував для характеристики процесів функціонування виробничої системи, розглянутої як «економічний механізм» [1, с. 72]. У подальшому в науковому вжитку зустрічаються вислови «механізм суспільного господарювання», «державний економічний механізм», «господарський механізм». Ці терміни виступають абстракцією суспільних відносин, втілених в категорії, що отримала назву «господарський механізм». Проте тривалий час ця категорія не була спеціальним предметом наукових досліджень, а тому її сутнісно-змістовне наповнення залишалось недостатньо вивченим й не набуло належного обґрунтування. При обговоренні даної предметної сфери економічної науки виникали проблеми щодо однозначного тлумачення, місії, формування та закономірностей функціонування господарського механізму, а відповідно шляхів і засобів його вдосконалення.

Вітчизняна наука почала активно досліджувати процеси, пов'язані з формуванням господарського механізму, у 60-ті роки минулого століття. При широкому використанні терміну «господарський механізм» погляди на його трактування у процесі розвитку суспільного виробництва змінювалися, були різноманітними, а іноді й суперечливими. У 70-80 роки ХХ ст. його зміст визначався трансформаційними процесами в економіці і розглядався на основі дії закономірностей відображення процесів і явищ, а також управління держави, галузі, регіону, підприємства, особливо у сфері планування, стимулювання та організації [2, с. 5].

Аналіз публікацій, присвячених господарському механізму цього періоду, свідчить про відсутність єдності щодо його дослідження та формування [2-12]. Різним етапам історичного розвитку суспільства необхідним став і адекватний йому господарський механізм, але проблема обізнаного та активного управління народним господарством, як практична задача, окреслилась у ХХ столітті [6, с. 7].

Вагомий внесок у розроблення теорії «господарського механізму» у період планово-централізованої економіки та адміністративно-командної системи управління зробили Л. Абалкін, П. Бунін, І. Лукінов, О. Онищенко, Б. Пасхавер, А. Чухно та ін. Так, Л. Абалкін розглядає господарський механізм як поверхневий шар виробничих відносин, що базується на організаційно-економічних відносинах, які опосередковують зв'язок соціально-економічних відносин з іншими ланками формації [7, с. 8], та визначає особливість у його відображенні процесів і явищ, характерних для того або іншого об'єкта на певному етапі його розвитку, врахуванні вже пізнаних законів розробленої економічної політики та практичного використання економічних законів [4].

Узагальнено господарський механізм в цей період окреслюється в систему об'єктивних відносин, на основі яких люди трудяться для задоволення своїх потреб. Він виражає сутнісні особливості економічного життя, обумовлені відносинами, які відкриваються із пізнанням категорій і законів та встановлених ними принципів і методів, що характеризують поведінку людей в господарському житті. У цьому розумінні господарський механізм значно ширший сфери дії економічних законів і конкретних форм їх прояву, оскільки охоплює крім базисних також і надбудовні відносини, до яких належать політичні, правові, морально-етичні та інші, що активно впливають на базис.

Природа господарського механізму ґрунтується на економічних інтересах різних соціальних груп як однієї з основних форм прояву виробничих відносин забезпечення простору для розвитку суспільства. Формування господарського механізму базується на врахуванні інтересів, впливу на інтереси, на управлінні інтересами і через інтереси, реалізації інтересів, сукупність яких становить рушійну силу суспільного розвитку [8].

Формування господарського механізму в 90-х роках ХХ – початку ХХІ ст. пов'язано з такими аспектами макро- та мікроекономіки, як госпрозрахункові відносини (П. Саблук, М. Малік, В. Олійник), фінансування, страхування, оподаткування, управління, регулювання (М. Дем'яненко, П. Стецюк, В. Алексійчук, С. Навроцький, С. Мочерний) [13; 14].

Загальноприйнятим стало трактування господарського механізму як особливого утворення або системи елементів і зв'язків, що забезпечують розвиток певного об'єкта. На макрорівні в системі господарського механізму виділяються як самостійні об'єкти такі його сфери, як законодавча, виконавча, економічна, фінансова, господарського управління, самоуправління та інші. Водночас кожна із цих сфер (систем) включає набір елементів (підсистем), що утворюють певний господарський порядок, структуру системи в дії та дію системи загалом. Таким чином всі конструктивні підсистеми побудови господарського механізму, самостійно й цілеспрямовано функціонуючи у системі, створюють єдність і діють як єдине ціле.

У економічній енциклопедії господарський механізм визначається як система основних форм, методів і важелів використання економічних законів, розв'язання суперечностей суспільного способу виробництва, реалізації власності, а також всебічного розвитку людини й узгодження її інтересів з інтересами колективу, суспільства. Він формується за взаємодії окремих ланок, сторін, таких елементів економічної системи, як продуктивні сили, техніко-економічні й організаційно-економічні та виробничі відносини (або відносини економічної власності) [15, с. 269-270].

За визначенням А. Чухна, господарський механізм – це органічний складник економічної системи; функціональна сторона виробничих відносин; спосіб організації та управління виробництвом з притаманними йому формами, методами і засобами, які реалізують соціально-економічні, організаційно-економічні та науково-технологічні принципи й відносини в інтересах задоволення потреб як кожного господарюючого суб'єкта, так і суспільства загалом [16]. В цьому контексті поняття «механізм» використовується як регулятор господарської діяльності. На макрорівні господарський механізм регулює функціонування, відтворення і розвиток національної економіки, на мезорівні – галузі, а на мікрорівні – підприємств. Це засіб вирішення завдань, або розв'язання проблем господарської діяльності – виробництва, розподілу, обміну, споживання й відтворення.

Сутність господарського механізму проявляється в процесі діалектичної єдності його змісту і форми. Зміст окреслюється системою виробничих відносин, що утворюють цей механізм, а форма – відповідною їй системою організаційного втілення. Діалектичний взаємозв'язок змісту і форми господарського механізму проявляється в його функціях, що витікають із завдань, які реалізуються в його системі, а саме [17]:

- приведення рівнів розвитку продуктивних сил і виробничих відносин у відповідність між собою згідно з вимогами економічних законів (вартості, конкуренції, ринкової рівноваги, еластичності попиту та ін.), пізнання і використання цих законів;

- гармонізації суспільних і особистих інтересів та реалізації інтересів особи, колективу, соціальних і професійних груп для розв'язання соціально-економічних суперечностей, що виходять за межі економічних законів;

- стимулювання науково-технологічного і соціально-економічного прогресу з орієнтацією на відповідність екологічним принципам розвитку;

- децентралізації державного управління, розмежування компетенцій та повноважень органів державної влади і самоврядування, впровадження механізмів і процедур громадської участі у розв'язанні проблем, стратегічних і тактичних завдань.

Господарський механізм, за визначенням Ю. Лузана, створює умови для ефективного використання потенціалу економічного зростання, а тому має забезпечувати гармонійність інтересів і справедливості, еколого-соціальне спрямування розвитку економіки, становлення демократії на основі побудови громадянського суспільства [18, с. 14].

Таким чином, в структуру господарського механізму як цілісної системи господарювання входить організаційна та економічна підсистеми (рис. 1). Організаційна підсистема господарського механізму включає:

- міжнародні відносини, що сформувалися в процесі членства України в міжнародних організаціях та міжнародного співробітництва;
- соціально-правові відносини, що спрямовані на задоволення законних інтересів суспільства, трудових колективів, організацій, підприємств, які потребують врегулювання правом;
- техніко-організаційні відносини, що пов'язані зі спеціалізацією, кооперацією, комбінуванням і концентрацією виробництва, розвитком горизонтальних комунікацій у процесі нововведень і впливають на організацію праці, структуру і форми зайнятості, формування внутрішнього ринку праці.

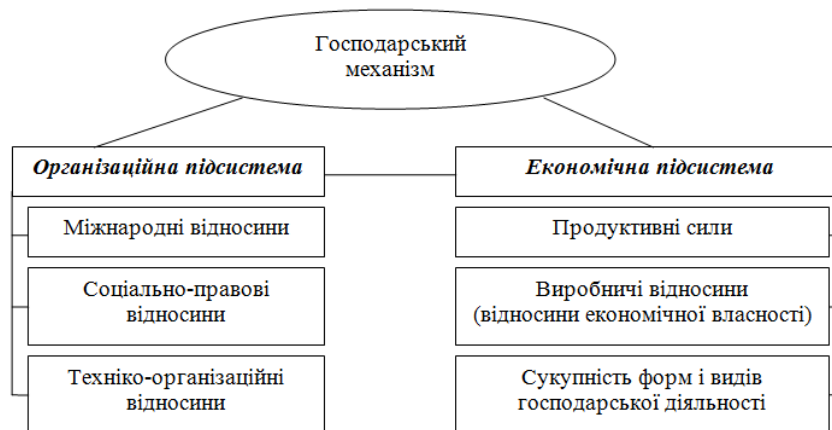

Рис. 1. Концептуальна модель господарського механізму
Джерело: розробка автора.

Економічна підсистема характеризується продуктивними силами, які створюють матеріальні блага; виробничими відносинами, що виникають у процесі суспільного виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ; сукупністю форм (приватна, колективна, державна) і видів господарської діяльності, що забезпечують процеси виробництва матеріальних благ.

В організаційній підсистемі господарського механізму формується організаційний механізм, що включає сукупність важелів та регуляторів господарського життя й може змінюватися з плином часу та вимогами внутрішнього і зовнішнього середовища. Важелі та інструменти впливу на господарську діяльність забезпечують організовану, цілеспрямовану, погоджувальну взаємодію елементів системи організаційного механізму з метою досягнення поставлених цілей і завдань.

В економічній підсистемі господарського механізму формується економічний механізм з важелями та інструментами впливу на функціонування економічної системи, забезпечення розвитку продуктивних сил і виробничих відносин сукупності форм і видів господарської діяльності.

З огляду на зазначене, господарський механізм являє собою систему взаємозалежних організаційних і економічних важелів та інструментів впливу на функціонування економіки, які у взаємозв'язку і взаємодії забезпечують економічний розвиток, а також невід'ємну організаційно-економічну компоненту виробництва, що впливає на виконання його окремих функцій та операцій, використання сукупності ресурсів і способів їх поєднання для реалізації процесу, що перебуває у стані очікування регуляторних заходів та управлінських дій, направлених на прибуткове господарювання.

Джерела

1. Маркс К. Дебаты о свободе печати // Сочинения / К. Маркс, Ф. Энгельс. – Москва: Политиздат, 1963 г. Т. 1. – 540 с.
2. Вагина Е. Ю., Покидченко М. Г. Хозяйственный механизм: проблемы прошлого и настоящего. – Москва: Знание, 1990. – 64 с.
3. Хозяйственный механизм и его совершенствование на современном этапе / Чухно А. А. и др. : общ. ред. А. А. Чухна. – Киев: Вища школа, 1979. – 304 с.
4. Абалкин Л. И. Что такое хозяйственный механизм? – Москва: Мысль, 1980. – 80 с.
5. Хозяйственный механизм производственного объединения / Палий В. Ф. и др. – Москва: Машиностроение, 1985. – 256 с.
6. Хозяйственный механизм в системе оптимального функционирования социалистической экономики / Петраков Н. Я. и др. ; под общ. ред. Н. П. Федоренко, Н. Я. Петракова. – Москва: Наука, 1985. – 346 с.
7. Хозяйственный механизм общественных формаций / Абалкин Л. И. и др. ; под общ. ред. Л. И. Абалкина. – Москва: Мысль, 1986. – 268 с.
8. Олейник В. Я. Хозяйственный механизм агропромышленного комплекса (текст лекции). – Днепропетровск: Днепропетровский СХИ, 1987. – 32 с.
9. Хозяйственный механизм: содержание и основные направления развития: учеб. пособ. / Гумеров Ф. И. и др. – Казань: Изд-во Казан. ун-та, 1990. – 180 с.

10. Хозяйственный механизм предприятия: концепция, методы, практика / Минаев Э. С. и др. ; под ред. Э. С. Минаева, А. Р. Виес. – Москва: Изд-во МАИ, 1991. – 208 с.
11. Хозяйственный механизм управления экономикой СССР / Бунич П. Г. и др. ; под общ. ред. П. Г. Бунича. – Москва: Экономика, 1991. – 316 с.
12. Кашин В. Н., Ионов В. Я. Хозяйственный механизм и эффективность промышленного производства. – Москва: Наука, 1997. – 368 с.
13. Фінанси сільськогосподарських підприємств (посібник з питань фінансових відносин у ринкових умовах); за ред. М. Я. Дем'яненка. – Київ: ІАЕ, 2000. – 604 с.
14. Мочерний С. В. Економічна теорія: посібник. – Київ: Академія, 2001. – 656 с.
15. Економічна енциклопедія : в 3-х т. / редкол.: ... С. В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. – Київ: Академія, 2000. Т. 1. – 864 с.
16. Чухно А. Господарський механізм та шляхи його удосконалення на сучасному етапі. Економіка України. 2007. № 3. – С. 60-67.
17. Россоха В. В. Організаційно-економічний механізм та його роль у розвитку аграрної сфери. Вісник ХНАУ. 2009. № 13. – С. 84-91. (Серія «Економіка АПК і природокористування»).
18. Лузан Ю. Я. Організаційно-економічний механізм забезпечення розвитку агропромислового виробництва України: монографія. – Київ: ННЦ ІАЕ, 2010. – 472 с.

Захарчук Олександр Васильович
Доктор економічних наук, професор
ННЦ «Інститут аграрної економіки»

КАПТАЛІЗАЦІЯ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Сучасний етап розвитку передових країн світу характеризується високотехнологічним аграрним виробництвом при достатньо високому рівні його забезпечення основними виробничими засобами. Своєчасне оновлення основних технічних засобів, обладнання, сільськогосподарських машин гарантує стійкий економічний розвиток АПК. Достатнє, що відповідає сучасним вимогам техніко-технологічне забезпечення сільського господарства, сприяє зростанню фінансово-економічних показників та рівню конкурентоспроможності вітчизняних аграріїв. Проте в Україні залишається невирішеною проблема техніко-технологічного оновлення сільськогосподарського виробництва з цілого ряду суб'єктивних та об'єктивних причин, які потребують виявлення і пошуку шляхів їх усунення. Ключові слова: аграрний сектор України, сільське господарство, сільськогосподарське виробництво.

На сьогодні залишається високою питома енергоємність та металомісткість виробництва сільськогосподарської продукції порівняно з провідними країнами світу; недостатньо систематизовані пропозиції щодо невідкладних заходів державної підтримки впровадження пріоритетних технологій та технічних засобів; відсутня стратегія стимулювання інвестицій у розвиток вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу; потребують наукового обґрунтування механізми підтримки створення та функціонування технологічних і техніко-сервісних обслуговуючих кооперативів; не обґрунтовані економічно стійкі джерела фінансової підтримки техніко-технологічного оновлення сільськогосподарського виробництва; потребують подальшого розвитку форми і механізми державного сприяння техніко-технологічному оновленню та інноваційному розвитку агропромислового виробництва.

Первісна (переоцінена) вартість основних засобів сільського господарства, мисливства та надання пов'язаних із ними послуг за даними Державної служби статистики України на початок 2020 р. становила 460,5 млрд грн, або 4,8% загальної вартості основних засобів національної економіки України. Порівняно з відповідним показником 2019 р. вартість основних засобів сільського господарства, мисливства та надання пов'язаних із ними послуг зросла на 61 млрд грн, або на 26,2%, що є позитивним результатом зростання інвестицій у згадану галузь.

Із визначенням реальної ринкової вартості основних засобів складається парадоксальна ситуація. Протягом 2019 р. було введено в дію нових основних засобів на 51,7 млрд грн, тоді як вибуло – лише на 23,2 млрд грн. Причиною цього стало обліковування основних засобів аграрного виробництва, які списуються, в цінах їх придбання 10-20-річної давнини, за придбання таких уже в сьогоднішніх, значно вищих цінах.

Значне відставання фактичної оснащеності вітчизняного сільського господарства спостерігається від цілої низки країн Європи з розрахунку на одиницю площі у вартісному вимірі [4]. Так, станом на 1 січня 2020 року в Україні вартість основних засобів становила 231 дол. США на 1 га сільськогосподарських угідь. На цю ж дату аналогічний показник у Польщі перевищував український у 21,8 раза, Великобританії – 27,3 раза, Чехії – 27,3 раза, Угорщині – 34,4 раза, Франції – 36,4 раза, в Німеччині – у 96,1 раза [1].

Обсяг розрахункової нормативної потреби майже вдвічі перевищує фактичний на 1 січня 2020 р. – 868,4 та 460,5. Розрахунок вказує, що на 1 січня 2021 р. вартість основних засобів повинна становити 1734,4 млрд грн., що у 3,8 раза більше за фактичний показник на 1 січня 2020 р., а у 2025 р. 2224,4 млрд грн, або у 4,8 раза більше.